

JAROSŁAW PIOTROWSKI
MAGDALENA ŻEMOJTEL-PIOTROWSKA

KWESTIONARIUSZ ROSZCZENIOWOŚCI

Niniejszy artykuł przedstawia Kwestionariusz Roszczeniowości (KR). Mierzy on postawy roszczeniowe, rozumiane jako gotowość do wysuwania żądań i koncentrowanie się na obronie własnych praw. W skład kwestionariusza wchodzi trzy skale: skala walki o swoje – mierząca skłonność do walki o swoje prawa, skala wiary w obligacje – mierząca przekonanie, że świat to sieć wzajemnych obligacji między jednostkami i instytucjami, oraz skalę mściwości – mierzącą trudność w darywaniu krzywd. Badania ($N = 767$) wskazują, że metoda cechuje się wysoką spójnością i zadowalającą stabilnością. Roszczeniowość właściwa korelowała dodatnio z samooceną, zadowoleniem z życia, indywidualizmem, narcyzmem i wewnętrznym umiejscowieniem kontroli. Wiara w obligacje korelowała dodatnio z kolektywizmem i zewnętrznym umiejscowieniem kontroli, a ujemnie z samooceną i zadowoleniem z życia. Mściwość korelowała dodatnio z narcyzmem; nie korelowała ani z samooceną, ani z zadowoleniem z życia.

Słowa kluczowe: roszczeniowość, konstrukcja skali.

Roszczeniowość stanowi ważną postawę względem życia społecznego, zwłaszcza w odniesieniu do relacji jednostki z innymi. Problematyka roszczeniowości od pewnego czasu (co najmniej wczesnych lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku) zyskała na popularności w badaniach polskich socjologów i psychologów społecznych i politycznych. Traktowana jako jedna z osiowych orien-

DR JAROSŁAW PIOTROWSKI, Instytut Psychologii SWPS, ul. Chodakowska 19/31, 03-815 Warszawa.

DR MAGDALENA ŻEMOJTEL-PIOTROWSKA, Instytut Psychologii Uniwersytetu Gdańskiego, ul. Pomorska 68, 80-343 Gdańsk; e-mail: psymzp@univ.gda.pl

tacji normatywnych (Reykowski, 1990; Ziółkowski, 1990), została dość dokładnie scharakteryzowana pod względem związku z określonymi przekonaniem społeczno-politycznymi czy charakterystyki społecznej ludzi o tzw. orientacji egoistyczno-rozszczeniowej (Koralewicz, Ziółkowski, 1990). Rozwój badań nad problematyką rozszczeniowości *sensu stricte* szczególnie wiele zawdzięcza z kolei zespołowi M. Lewickiej, która dokonała dogłębnej analizy tego zjawiska (Lewicka, 2001, 2002) i obecnie prowadzi badania z zastosowaniem skali mierzącej tzw. syndrom „L”, służącej do pomiaru m.in. postaw rozszczeniowych (por. np. Lewicka, 2004, 2005). Paradoksalny pozostaje w tych okolicznościach brak narzędzia, które bezspornie mierzyłoby natężenie postawy rozszczeniowej, opartego na spójnej podstawie teoretycznej. Skala syndromu „L” bada jedynie jeden z możliwych typów rozszczeniowości, nie uwzględniając pełnego spektrum tego zjawiska. W niniejszym artykule autorzy chcą dokonać pewnej rekapitulacji istniejących w psychologii ujęć rozszczeniowości, a następnie zaproponować własne narzędzie mierzące natężenie postawy rozszczeniowej.

ROSZCZENIOWOŚĆ – PODSTAWOWE ZAGADNIENIA

Rozszczeniowość była pierwotnie badana w kontekście zachowań narcystycznych, głównie z perspektywy psychoanalitycznej (por. np. Bishop, Lane, 2002; Exline i in., 2004). Exline i współpracownicy (2004) definiują rozszczeniowość narcystyczną (*narcissistic entitlement*) jako oczekiwanie szczególnego traktowania wraz z zaabsorbowaniem obroną swoich praw. Zauważają także ścisły związek tak ujmowanej rozszczeniowości z pragnieniem odpłaty i trudnością w wybaczeniu krzywd. Bishop i Lane (2002) koncentrują się z kolei na psychoanalitycznej analizie związków rozszczeniowości z narcyzmem. Doszukują się źródeł narcystycznej rozszczeniowości w relacjach z rodzicem i widzą postawę rozszczeniową osoby narcystycznej jako reakcję na bycie zranionym i przeżywającym niezwykle cierpienie.

Obecnie postawy rozszczeniowe rozpatruje się również w oderwaniu od problematyki narcyzmu. Wiele badań poświęcono między innymi związkowi rozszczeniowości z regułami sprawiedliwości, które skłaniają ludzi do domagania się poszanowania swoich praw (por. np. Major, McFarlin, Gagnon, 1984). Tak rozumiana rozszczeniowość ma konotację raczej pozytywną, zbliżoną do znaczenia pojęcia „asertywność”. Różnica między pojęciem asertywności a tak rozumianej

roszczeniowości tkwi przede wszystkim w stosunku do cudzych praw. W asertywności oprócz obrony własnych interesów istotne jest uwzględnienie interesów innych osób; ignorowanie cudzej perspektywy i kontekstu społecznego jest raczej utożsamiane z agresywnością (por. np. Bouchard, Lalonde, Gagnon, 1988). Skądinąd obecnie pojęcie asertywności stało się bardzo pojemne (np. Ames, 2008) i zaczęło nakładać się znaczeniowo na pojęcie roszczeniowości aktywnej (*entitlement*), co nie sprzyja zbyt ścisłej operacjonalizacji obydwóch tych pojęć. Na problemy w operacjonalizacji pojęcia asertywności zwracał uwagę już Furnham (1979). W roszczeniowości nie uwzględnia się problemu interesów cudzych, a nacisk zostaje położony na uwarunkowania obrony interesów własnych jednostki. W tym nurcie osadzone są badania nad związkami płci z roszczeniowością. Ich wyniki wskazują, że bardziej roszczeniowi są mężczyźni (Desmarais, Curtis, 1997; Major, McFarlin, Gagnon, 1984; Moore, 1991).

Kręglewski (1990) definiuje roszczeniowość jako: „postawę zakładającą, że ośrodki realizacji celów danej jednostki leżą poza nią i od nich jednostka oczekuje realizacji tychże celów”. Ośrodkami realizacji tych celów mogą być inne jednostki, grupy bądź instytucje (s. 163). Autor ten rozróżnia między receptywnością-produktywnością a przedsiębiorczością-roszczeniowością, traktując pierwszą dychotomię jako węższą znaczeniowo. Pierwsza dotyczy stosunku do rzeczywistości (konsumpcja albo wytwarzanie), druga opiera się na różnicy w poziomie aktywności (samodzielne działanie albo postawa typu „daj”). Zależnie od motywów, którymi kieruje się jednostka, autor wyróżnia trzy typy roszczeniowości: (1) egocentryczną – skoncentrowaną na własnym interesie; (2) allocentryczną – skoncentrowaną na interesie osób trzecich, przeważnie pozostających pod opieką osoby wysuwającej roszczenie; (3) socjocentryczną – polegającą na reprezentowaniu interesów jakiejś instytucji lub grupy.

Ziółkowski (1990) rozróżnił dwie jakościowo odmienne formy roszczeniowości: wyrównawczą, płynącą z postaw egalitarnych, kierującą się zasadą „wszystkim po równo”, oraz grabieżczą, skoncentrowaną na pozyskiwaniu przywilejów. Za groźniejszą społecznie uważał drugi typ roszczeniowości, który nie jest regulowany przez żadne akceptowane społecznie normy, ma charakter wybitnie eksploatorski i występuje wśród grup uprzywilejowanych.

Negatywne ujęcie roszczeniowości przewijało się także w pracy Koralewicz i Ziółkowskiego (1990). Autorzy łączyli roszczeniowość z tzw. orientacją receptywną (przeciwstawioną produktywną), uznając, że receptywność roszczeniowa wiąże się z działaniem w interesie własnym nastawionym na zysk, któremu towa-

rzyszy strata w interesie innych jednostek, natomiast efekt globalny wynosi zero. Upraszczając, jednostka roszczeniowa zabiera coś innym, by dać to sobie. Przy czym receptywność roszczeniowa może przybierać zarówno formę bierną, jak i aktywną (por. Koralewicz, Ziółkowski, 1990).

Koncepcja roszczeniowości według Lewickiej (2001, 2002) oparta jest na analizie stosunku człowieka do podziału dóbr oraz obrazu świata społecznego. Według Lewickiej (2001), osoba roszczeniowa charakteryzuje się określonym zestawem poglądów, które tworzą następujący syndrom postaw: specyficzny stosunek do dóbr (traktowanych jako zastane), płynące stąd przekonanie, że dystrybucja tych dóbr powinna zachodzić według zasady każdemu „po równo” lub każdemu „według potrzeb”, negatywnym stosunkiem do aktywności (płynącym z przekonania, że to, co nie jest dozwolone, jest zakazane, a inicjatywa jest podejrzana) oraz przewaga kategorii moralnościowych w ocenie świata społecznego i w konsekwencji koncentracja na negatywnych jego aspektach (wyczulenie na łamanie norm przez innych ludzi). Orientacja roszczeniowa („daj”) jest przeciwstawiona orientacji aktywnej („wypracuj”).

Roszczeniowość (w przeciwieństwie do produktywności) uznawana jest za jedną z osiowych orientacji normatywnych (Krężlewski, 1990; Reykowski, 1990; Ziółkowski, 1990), obok kolektywizmu-indywidualizmu, humanizmu-materializmu, autorytaryzmu czy alienacji (por. także Reykowski, 1995). Reykowski (1993) zauważa związki orientacji roszczeniowej z aprobatą dla państwa opiekuńczego i dbaniem o własne interesy.

Ten dość skrótowy przegląd obecnych w literaturze przedmiotu podejść do roszczeniowości ukazuje złożoność tego zjawiska. Szczególnie widoczna jest rozbieżność między tradycją badań anglosaskich, w których roszczeniowość ma znaczenie raczej pozytywne, a rodzimymi badaniami psychologów społecznych i socjologów, gdzie roszczeniowość dość zgodnie kojarzy się z biernością, tendencjami aspołecznymi czy rozmaicie rozumianym egoizmem. Brak odpowiedniego narzędzia badawczego w postaci wielowymiarowego kwestionariusza postaw roszczeniowych uwzględniającego różne przejawy roszczeniowości znacznie utrudnia wyjaśnienie kluczowych problemów związanych z tą tematyką, np. jego biernego lub czynnego charakteru czy motywów leżących u podstaw wysuwania roszczeń.

POSTAWA ROSZCZENIOWA JAKO ZJAWISKO ZŁOŻONE:
DOMAGANIE SIĘ RESPEKTOWANIA SWOICH PRAW,
WIARA W ISTNIENIE OBLIGACJI,
TRUDNOŚCI W DAROWYWANIU KRZYWD

Osią postawy roszczeniowej jest przekonanie o byciu uprawnionym do wysuwania żądań pod adresem innych ludzi. Przekonanie to opiera się na założeniu o istnieniu wzajemnych obligacji między jednostkami bądź na skłonności do działań wyrównawczych w przypadku, gdy jednostka doznała jakiejś szkody (naruszenia jej interesów). Oba te przekonania nie wykluczają się i mogą ze sobą współwystępować. Stąd założenie, że w badaniu postawy roszczeniowej należy uwzględnić następujące składowe: wiarę w obligacje, trudności w wybaczeniu krzywd i domaganie się respektowania swoich praw. To ostatnie zjawisko ma podstawowe znaczenie dla aktywnej postaci roszczeniowości, wiara w obligacje stanowi główny element jej biernej postaci, natomiast skłonność do odwetu i koncentracja na własnych krzywdach jest związana z roszczeniowością „odwetową”, która nie musi wynikać ani z wiary w obligacje, ani opierać się bezpośrednio na poczuciu uprawnienia do egzekwowania swoich praw. Nie wykluczamy, że te trzy postawy mają względnie niezależny charakter, stanowiąc swoiste odmiany roszczeniowości (aktywną, bierną i odwetową). Dla pełnego badania zjawiska roszczeniowości uwzględnienie ich wszystkich wydaje się konieczne.

Domaganie się respektowania swoich praw, czyli walka o swoje, jest tą składową postawy roszczeniowej, która jest zbliżona do pojęcia *entitlement*. Jest to ujęcie jakościowo odmienne od biernej, negatywnej conceptualizacji roszczeniowości przewijającej się w badaniach polskich psychologów i socjologów (por. także Lewicka, 2005). Domaganie się respektowania swoich praw to postawa aktywna, związana z braniem sprawy w swoje ręce, wiążąca się z wysoką samooceną (choćby przez związki z narcyzmem) i podejściem indywidualistycznym. Może prowadzić do roszczeniowości eksploatatorskiej w rozumieniu Ziółkowskiego (1990), jeżeli towarzyszy jej wyłącznie koncentracja na własnych prawach, z pominięciem obligacji wobec innych.

Wiara w obligacje jest ważnym elementem kolektywistycznego spojrzenia na rzeczywistość społeczną (Oyserman, Coon, Kimmelmeier, 2002; Reykowski, 1990, 1992; Triandis, 2001). Jako element postawy roszczeniowej, sprzyja zapewne bierności, oczekiwaniu, aż inni zrealizują potrzeby jednostki, wiąże się przy tym z zewnętrznym umiejscowieniem kontroli, gdyż jednostka oczekuje, że jej potrzeby powinny zostać zrealizowane przez kogoś innego (osobę, instytucję,

państwo). Może ponadto sprzyjać negatywnej ocenie rzeczywistości, dlatego że jednostka wierząca w obligacje koncentruje się na wypełnianiu zobowiązań przez innych, które z założenia mają charakter moralny, a nie sprawnościowy. Samo stosowanie kategorii moralnych w ocenie rzeczywistości może prowadzić do jej negatywnej oceny (por. Lewicka, 2001). Osoby ujmujące świat w kategoriach obligacji są naturalnymi zwolennikami państwa opiekuńczego, wiele wskazuje na ich wyrównawczą egalitarność (por. Koralewicz, Ziółkowski, 1990). Zapewne ten rodzaj roszczeniowości jest mocno zbliżony do syndromu „L”, badanego przez zespół Lewickiej (2004, 2005), o czym świadczy chociażby analiza związków między oczekiwaniami wobec państwa a postawą roszczeniową prezentowaną w badaniach Lewickiej (2005). Postawa roszczeniowa w badaniach Koralewicz i Ziółkowskiego (1990) również została zoperacjonalizowana jako zbiór przekonań o zobowiązaniach państwa i innych ludzi (rodziny) wobec jednostki.

Trudności w darowywaniu krzywd mają charakter indywidualistyczny i wskazują na koncentrację jednostki na własnych potrzebach i skłonności do podejmowania działań wyrównawczych przy jednoczesnej niewrażliwości na normy nakazujące wybaczenie krzywd, chociażby w imię harmonii grupowej (co z kolei jest charakterystyczne dla funkcjonowania kolektywistycznego, por. Oyserman, Coon, Kimmelmeier, 2002). Postawa ta sprzyja zapewne angażowaniu się w relacje oparte na wymianie i ścisłemu przestrzeganiu reguły wzajemności. Związki mściwości z roszczeniowością narcystyczną zostały dokładnie zanalizowane m.in. w pracy Exline’a i współpracowników (2004). Ta postawa nie jest tożsama z aktywną postacią roszczeniowości, choć w przypadku roszczeniowości narcystycznej może być jej logiczną konsekwencją (Exline i in., 2004).

PSYCHOLOGICZNE MIARY ROSZCZENIOWOŚCI:

SKALA SYNDROMU „L” I NPI

W polskim piśmiennictwie nie istnieje żadna miara badająca roszczeniowość w czystej postaci. Obecnie najbardziej rozpowszechnioną metodą jej pomiaru jest skala syndromu „L” (Lewicka, 2005), badająca poza postawami roszczeniowymi jego pozostałe składowe: poczucie krzywdy, negatywną ocenę świata i władz. Skala ta bada głównie oczekiwania względem państwa i opiera się na biernym ujmowaniu roszczeniowości.

Bazińska i Drat-Ruszczak (2000) dokonały polskiej adaptacji Narcissistic Personality Inventory (NPI) Raskina i Halla (1979; por. także: Raskin, Terry,

1988), miary narcyzmu, którego ważną składową jest przekonanie o własnej wyjątkowości i domaganie się szczególnego traktowania. Jedną ze składowych NPI postulowaną przez Emmons (1987) jest właśnie roszczeniowość (*entitlement*), ujmowana jako postawa aktywnego domagania się respektowania swoich praw. W polskiej adaptacji narzędzia nie udało się wyizolować czystej postawy roszczeniowej. Jej elementy zawiera skala domagania się podziwu.

Oba wspomniane wyżej narzędzia cechują się dobrymi właściwościami psychometrycznymi (dotyczy to przede wszystkim NPI) i sprawdzoną trafnością, ich przydatność do pomiaru postaw roszczeniowych jest jednak dość ograniczona z uwagi na zbyt jednostronne i zawężone rozumienie roszczeniowości. Ponieważ nie istniało do tej pory narzędzie pozwalające na jednoczesne i spójne badanie postaw roszczeniowych zarówno w biernej, wyrównawczej postaci (zbliżonej do ujęcia roszczeniowości rozpowszechnionego w polskiej tradycji badawczej), jak i aktywnej, wynikającej ze skłonności do „brania spraw w swoje ręce” (bliższe ujęciu *entitlement*), stąd prezentowane w obecnym artykule narzędzie przybrało postać wielowymiarowego kwestionariusza szeroko ujmowanej postawy roszczeniowej, z uwzględnieniem jej trzech postaci: aktywnej, biernej i odwetowej.

PROCES KONSTRUKCJI SKALI

Wyjściowa pula twierdzeń składających się na Kwestionariusz Roszczeniowości zawierała 49 pozycji odnoszących się do wyodrębnionych trzech składowych konstruktów roszczeniowości: domagania się własnych praw i walki „o swoje”, trudności w wybaczeniu krzywd oraz ujmowania świata w kategoriach obligacji. Postawę roszczeniową zdefiniowano jako domaganie się poszanowania swoich praw wraz z przekonaniem o istnieniu zobowiązań innych ludzi i instytucji względem jednostki i/lub towarzyszącym mu przekonaniem o konieczności domagania się rekompensaty za doznane krzywdy. Twierdzenia sformułowano w oparciu o skalę „L” Lewickiej (2005) oraz metodę pomiaru roszczeniowości Koralewicz i Ziółkowskiego, która opiera się na wykazie zobowiązań państwa wobec obywateli i jednostek względem siebie (1990).

W pierwszym etapie przebadano 190 osób: 136 kobiet, 52 mężczyzn (2 osoby nie podały płci) (średnia wieku $M = 23,1$ roku; $SD = 3,95$). Badani byli słuchaczami trójmiejskich szkół policealnych i studentami różnych kierunków Uniwersytetu Gdańskiego i Politechniki Gdańskiej. Skalę wypełniano anonimowo. Czas odpowiedzi był nielimitowany.

Analiza czynnikowa przeprowadzona metodą wyodrębniania głównych składowych wykazała obecność trzech wyraźnie wyodrębniających się czynników, tożsamych z zakładanymi w analizie teoretycznej. Ładunki czynnikowe poszczególnych pozycji po zastosowaniu rotacji Varimax przedstawia tabela 1.

Tab. 1. Struktura czynnikowa Kwestionariusza Roszczeniowości; wyniki eksploracyjnej analizy czynnikowej, rotacja Varimax (próba konstrukcyjna $N = 190$, próba walidacyjna $N = 577$)

czynnik	Próba konstrukcyjna			Próba walidacyjna		
	I	II	III	I	II	III
	wartość własna					
	6,47	5,53	5,02	6,05	5,34	4,43
	% zasobów wspólnych					
	13,21	11,29	10,25	16,80	14,84	12,30
Staram się wybaczać moim wrogom	-0,80	-0,09	0,01	-0,05	-0,80	-0,02
Mam trudności w darowywaniu wyrządzonych mi krzywd	0,75	-0,05	0,07	0,01	0,74	0,10
Nawet gdy ktoś mnie skrzywdzi, potrafię okazać mu życzliwość	-0,74	0,04	0,11	-0,06	-0,71	-0,06
Należy rezygnować z zemsty	-0,69	0,18	0,00	-0,16	-0,64	0,09
Pomógłbym w potrzebie osobie, która mnie niesprawiedliwie potraktowała	-0,69	0,01	-0,01	0,16	-0,63	-0,02
Ktoś, kto mnie skrzywdził, nie może liczyć na moje współczucie	0,63	-0,03	0,19	0,13	0,68	-0,17
Nie wybaczam doznanych krzywd	0,62	0,04	0,07	0,07	0,68	0,00
Zawsze odpłacam pięknym za nadobne	0,61	0,17	0,14	0,08	0,54	-0,25
Mszczanie się za doznane krzywdy jest niemoralne	-0,54	0,26	0,10	-0,26	-0,57	0,05
Należy zapominać o doznanych krzywdach	-0,54	0,03	-0,16	0,07	-0,57	-0,04
„Oko za oko, ząb za ząb” to słuszna zasada	0,50	-0,02	0,19	0,11	0,60	-0,22
Długo pamiętam wyrządzone krzywdy	0,47	0,05	0,19	-0,25	0,49	-0,18
Urzędy i inne instytucje powinny służyć pomocą osobom w trudnej sytuacji	-0,08	0,77	0,06	0,81	0,12	0,15
Każdy ma prawo oczekiwać pomocy ze strony państwa, gdy tego potrzebuje	0,10	0,75	0,00	0,77	-0,04	0,07
Państwo ma obowiązek dbać o wszystkich obywateli	0,04	0,73	-0,12	0,77	0,03	0,03
Państwo powinno zadbać o środki do życia dla najuboższych	-0,18	0,71	0,13	0,80	0,18	0,03

Osobom pokrzywdzonym przez los należy się pomoc ze strony instytucji	-0,20	0,67	0,07	0,76	0,15	0,08
Obowiązkiem rządzących jest zapewnienie ludziom godnych warunków życia	-0,06	0,66	0,09	0,76	0,04	0,20
Pomoc państwa powinna należeć się tylko w skrajnych przypadkach, a większość ludzi musi radzić sobie sama	-0,08	-0,63	0,24	-0,57	0,09	0,24
Rodziny wielodzietne powinny być wspierane przez pomoc społeczną	-0,27	0,56	-0,02	0,67	0,20	-0,05
Rodzice mają obowiązek pomagać dzieciom	0,03	0,50	0,04	0,52	-0,01	0,24
Ludzie starsi mają prawo oczekiwać wsparcia i pomocy ze strony młodszych i lepiej sytuowanych krewnych	-0,09	0,46	0,15	0,48	0,17	0,05
Obowiązkiem każdego człowieka jest zapewnienie opieki starzejącym się rodzicom	-0,17	0,42	0,33	0,54	0,22	0,21
Nie należy oczekiwać pomocy ze strony urzędów, tylko radzić sobie samemu	0,05	-0,41	0,26	-0,47	0,02	0,16
Należy wytrwale walczyć o swoje prawa	0,05	0,17	0,69	0,38	-0,05	0,64
Zasługuję na to, co najlepsze	0,08	-0,10	0,65	0,02	0,08	0,63
Trzeba umieć upomnieć się o swoje	0,23	0,04	0,64	0,13	-0,11	0,71
Każdy odpowiada sam za siebie	-0,10	0,02	0,61	0,08	0,00	0,52
Należy iść przez życie przebojem	0,14	-0,08	0,61	0,02	-0,10	0,60
Często domagam się właściwego traktowania mnie	-0,10	0,10	0,58	0,22	-0,24	0,49
Należy brać z życia tak wiele, jak się da	0,02	0,18	0,56	0,20	-0,08	0,61
Człowiek powinien zawsze upominać się o to, co mu się należy	0,28	0,18	0,54	0,20	-0,17	0,62
Uważam, że należy mi się wiele od życia	0,24	0,02	0,53	-0,01	-0,04	0,62
Uważam, że swoje problemy powinienem rozwiązywać sam	-0,22	-0,15	0,49	-0,27	0,11	0,47
Każdy powinien sam załatwiać swoje problemy	-0,07	-0,08	0,48	-0,19	-0,02	0,44
Jeżeli otrzymam mniej, niż na to zasługuję, mówię o tym głośno	0,26	-0,09	0,45	-0,09	-0,20	0,49

Rozwiązanie 3-czynnikowe wyjaśniało 34,8% wariancji. Wszystkie czynniki uzyskały zadowalającą rzetelność. W skład każdej ze skal weszło po 12 pozycji. Rzetelność skali trudności w wybaczeniu krzywd (nazywanej dalej „mściwością”) wyniosła 0,87, ujmowania świata w kategoriach obligacji (poczucie obligacji) 0,85, a domagania się i walki o swoje (walka o swoje) 0,82 (α Cronbacha).

Ostateczną wersją kwestionariusza przebadano 577 osób, w tym 390 kobiet, 175 mężczyzn, 12 osób nie podało płci. Badanymi byli mieszkańcy Trójmiasta, uczący się w trójmiejskich uczelniach wyższych, w wieku od 19 do 54 lat ($M = 24,70$, $SD = 6,53$). W badaniach udział wzięli studenci kierunków dziennych i zaocznych trójmiejskich uczelni: Uniwersytetu Gdańskiego (kierunki: ekonomia, psychologia, pedagogika, matematyka), Politechniki Gdańskiej (zarządzanie), Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej (psychologia) i Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej (pedagogika). Wyniki analizy czynnikowej (rotacja Varimax, metoda wyodrębniania głównych składowych) przedstawia tabela 1.

Na Kwestionariusz Roszczeniowości w ostatecznej wersji złożyło się 36 pozycji z sześcioma możliwościami odpowiedzi od „zdecydowanie się zgadzam” (6) do „zdecydowanie się nie zgadzam” (1). Badany wybiera tylko jedną odpowiedź na dane pytanie. Zastosowano tzw. wybór wymuszony, bez odpowiedzi typu „nie wiem”.

Skala walki o swoje (12 itemów, α Cronbacha 0,82) służy do pomiaru skłonności do domagania się poszanowania swoich praw i walki o swoje wraz z przekonaniem, że jednostce należy się szczególne traktowanie. Skala ta jest najbliższa tradycji ujmowania roszczeniowości jako roszczeniowości narcystycznej (*narcistic entitlement*, por. Exline i in., 2004) i badań nad roszczeniowością jako postawą aktywnej ochrony swoich praw (Major, McFarlin, Gagnon, 1984). Przykładowe pytania: *Jeżeli otrzymam mniej, niż na to zasługuję, mówię o tym głośno; Należy brać z życia tak wiele, jak się da.*

Skala obligacji, czyli ujmowania świata jako sieci wzajemnych obligacji (12 itemów, α Cronbacha 0,89), mierzy siłę przekonania o istnieniu wzajemnych zobowiązań między jednostkami i zobowiązań instytucji wobec jednostek. Służy pomiarowi biernej postaci roszczeniowości, bliskiej tradycji krajowych badań nad tym zjawiskiem (por. np. Koralewicz, Ziółkowski, 1990; Lewicka, 2002, 2004, 2005). Przykładowe pytania: *Każdy ma prawo oczekiwać pomocy ze strony państwa, gdy znajdzie się w potrzebie; Ludzie starsi mają prawo oczekiwać wsparcia i pomocy ze strony młodszych i lepiej sytuowanych krewnych.*

Skala mściwości, czyli osobowościowej skłonności do niewybaczenia krzywd (12 itemów, α Cronbacha 0,87), mierzy trudności w darowaniu krzywd oraz skłonność do podejmowania działań odwetowych. Służy pomiarowi roszczeniowości opartej na działaniach kompensacyjnych, wpływającej z poczucia krzywdy, którą można określić jako odwetowa. Przykładowe pytania: *Długo pamiętam wyrządzone krzywdy, „Oko za oko, ząb za ząb” to słuszna zasada.*

WŁAŚCIWOŚCI PSYCHOMETRYCZNE
KWESTIONARIUSZA ROSZCZENIOWOŚCI

Charakterystyka badanej próby

Podstawą sprawdzenia rzetelności narzędzia były wyniki 577 osób (390 kobiet, 175 mężczyzn; 12 osób nie podało płci). Badanymi byli mieszkańcy Trójmiasta, uczący się w trójmiejskich uczelniach wyższych, w wieku od 19 do 54 lat ($M = 24,70$, $SD = 6,53$). Dane dotyczące średnich wyników skal oraz ich interkorelacji pochodzą również z tej próby.

Średnie wyniki skal Kwestionariusza Roszczeniowości

Średnie wyniki poszczególnych skal Kwestionariusza Roszczeniowości prezentuje tabela 2. Dane dotyczą ostatecznej wersji metody.

Tab. 2. Osoby badane – charakterystyka poszczególnych prób
w badaniu trafności skali roszczeniowości

Próba	Liczba osób	Wiek	Status
Skala ruminacji, NPI, skala syndromu „L”	$N = 150$ $K = 87$ $M = 61$ $? = 2$	$M = 25,19$ $SD = 7,16$	Studenci pedagogiki WSHE (IV rok), studenci politologii UG (II rok), studenci matematyki UG (IV rok)
Autorytaryzm, stałość czasowa	$N = 98$ $K = 80$ $M = 16$ $? = 2$	$M = 25,91$ $SD = 6,26$	Studenci psychologii SWPS (III rok)
Orientacja na dominację społeczną (SDO), stałość czasowa	$N = 86$ $K = 71$ $M = 10$ $? = 5$	$M = 25,96$ $SD = 6,67$	Studenci psychologii SWPS (III rok)
Samoocena, I-E, SWBS, IKA	$N = 170$ $K = 129$ $M = 40$ $? = 1$	$M = 21,75$ $SD = 1,79$	Studenci psychologii UG (I rok), studenci zarządzania PG (III rok)
KAS	$N = 138$ $K = 80$ $M = 56$ $? = 2$	$M = 26,83$ $SD = 8,23$	Studenci politologii (II rok) i ekonomii UG (I rok MSU)

NPI – Narcissistic Personality Inventory; I-E – umiejscowienie poczucia kontroli; IKA – Skala Indywidualizmu, Kolektywizmu i Afiliacji; KAS – Kwestionariusz Aprobaty Społecznej; SWBS – skala subiektywnego poczucia szczęścia (liczba osób, które rzeczywiście brały udział w badaniu, wynosi 577 osób; w badaniach nad stałością czasową brały udział w większości te same osoby – 65 badanych).

Kwestionariusz Roszczeniowości a wiek i płeć

W badaniu wstępnym korelacje poszczególnych skal z wiekiem przedstawiały się następująco: wiek korelował ze skalą mściwości: $r(183) = -0,06$, $p = 0,207$, ze skalą obligacji: $r(183) = 0,11$, $p = 0,067$ oraz ze skalą walki o swoje: $r(183) = 0,05$, $p = 0,261$.

Kobiety nie uzyskały w skali mściwości istotnie różnych wyników ($M = 3,65$, $SD = 0,34$) od mężczyzn ($M = 3,58$, $SD = 0,32$), $t(186) = 1,29$; $p = 0,099$, podobnie jak w skali obligacji ($M = 4,66$, $SD = 0,48$ dla kobiet i $M = 4,56$, $SD = 0,47$ dla mężczyzn), $t(183) = 1,32$; $p = 0,094$ i skali walki o swoje ($M = 4,45$, $SD = 0,60$ dla kobiet i $M = 4,41$, $SD = 0,62$ dla mężczyzn), $t(183) = 0,49$; $p = 0,313$.

We właściwym badaniu korelacja wieku z wynikiem ogólnym Kwestionariusza Roszczeniowości była następująca: $r(545) = -0,17$; $p < 0,001$. Na poziomie poszczególnych skal istotna okazała się korelacja wieku ze skalą mściwości: $r(545) = -0,19$; $p < 0,001$ i skalą walki o swoje: $r(545) = -0,15$; $p < 0,001$. Natomiast korelacja wieku ze skalą obligacji była nieistotna statystycznie: $r(545) = 0,03$; $p = 0,482$.

Ujemna korelacja skali mściwości z wiekiem może wynikać z większej podatności na zmienną aprobaty społecznej osób starszych i rosnącym z wiekiem uspołecznieniem, ponadto wraz z wiekiem spada poziom agresji (Buss, 2001). W przypadku skali mierzącej bierną postać roszczeniowości korelacja z wiekiem była nieistotna, tak jak należałoby oczekiwać w przypadku zależności krzywoliniowej. Tę właśnie postać roszczeniowości badali Koralewicz i Ziółkowski (1990), uzyskując najwyższe wyniki dla osób najmłodszych i najstarszych.

Natężenie roszczeniowości było wyższe u mężczyzn ($M = 4,10$; $SD = 0,43$) niż u kobiet ($M = 4,02$; $SD = 0,43$), $t(560) = 2,20$; $p < 0,05$. Mężczyźni również uzyskali wyższe wyniki w skali walki o swoje ($M = 4,48$; $SD = 0,60$) niż kobiety ($M = 4,34$; $SD = 0,61$), $t(560) = 2,51$; $p < 0,01$. Nie wystąpiła istotna różnica między płciami w skali obligacji: $t(560) = 1,45$; $p = 0,074$ (test dwustronny) ($M = 4,70$; $SD = 0,74$ u kobiet i $M = 4,60$; $SD = 0,78$ u mężczyzn). Poziom mściwości okazał się istotnie wyższy u mężczyzn ($M = 3,23$; $SD = 0,81$) niż u kobiet ($M = 3,01$; $SD = 0,74$), $t(560) = 3,16$; $p < 0,001$.

Wyższy poziom roszczeniowości u mężczyzn, zwłaszcza jej aktywnej odmiany, wykazano w wielu badaniach (Desmarais, Curtis, 1997; Major, McFarlin, Gagnon, 1984; Moore, 1991), więc uzyskane w obecnym badaniu rezultaty są zgodne z oczekiwanymi. Z kolei mężczyźni są mniej wrażliwi na aprobatę spo-

łeczną i bardziej skłonni do agresji (Hyde, Frost, 2002), co tłumaczy zapewne różnice między płciami w poziomie mściwości.

Rzetelność

Zgodność wewnętrzną. Zgodność wewnętrzną skal jest zadowalająca; dla skali walki o swoje α Cronbacha wyniosła 0,82, dla obligacji 0,89, a dla mściwości 0,87. Rzetelność całego kwestionariusza wyniosła α Cronbacha 0,83.

Rzetelność międzypółwkowa. Rzetelność międzypółwkowa, liczona metodą Spearmana i Browna, wyniosła dla skali walki o swoje: $r_{tt} = 0,83$, dla skali obligacji: $r_{tt} = 0,88$, a dla skali mściwości: $r_{tt} = 0,88$. Rzetelność międzypółwkowa całej metody wyniosła $r_{tt} = 0,85$.

Stołość czasowa. Stołość czasową zbadano na 65 osobach (54 kobiety, 20 mężczyzn, 1 osoba nie podała płci). Średnia wieku w rozpatrywanej grupie wyniosła $M = 25,92$ roku ($SD = 6,63$). Badani byli studentami III roku psychologii SWPS. Stołość czasowa dla całego kwestionariusza po upływie czterech tygodni była następująca: $r(63) = 0,47$; $p < 0,001$. Natomiast dla wszystkich skal wyniosła odpowiednio: dla skali walki o swoje: $r(63) = 0,48$; $p < 0,001$, dla skali obligacji: $r(63) = 0,56$; $p < 0,001$ i dla skali mściwości: $r(63) = 0,83$; $p < 0,001$.

Trafność

Charakterystyka badanej próby. Z uwagi na to, iż badanie trafności kwestionariusza roszczeniowości odbywało się w ramach szerszych badań, uzyskane korelacje z poszczególnymi narzędziami pochodziły z różnych prób (zob. tab. 3). Próba ta pokrywa się z próbą wykorzystaną do sprawdzania rzetelności narzędzia.

Tab. 3. Średnie wyniki skali roszczeniowości
– wynik ogólny i skale główne ($N = 571$)

Skale główne	Minimum	Maximum	Średnia	Odchylenie standardowe
Walka o swoje	2,00	5,92	4,38	0,61
Obligacje	1,33	6,00	4,66	0,75
Mściwość	1,08	6,00	3,09	0,78
Wynik ogólny	2,39	5,43	4,05	0,43

Narzędzia badawcze. Skala Syndromu „L” M. Lewickiej. Skala składa się z czterech podskal mierzących elementy syndromu „L”: skali Negatywnej Oceny Władzy ($\alpha = 0,62$; 4 pozycje), skali Negatywnego Obrazu Świata Społecznego ($\alpha = 0,58$; 5 pozycji), skali Poczucia Krzywdy ($\alpha = 0,72$; 4 pozycje) i skali Postaw Roszczeniowych ($\alpha = 0,30$; 4 pozycje) (Lewicka, 2005). Zakres odpowiedzi zawiera się od 1 („całkowicie się nie zgadzam”) do 7 („całkowicie się zgadzam”). Ostatnia ze skal charakteryzuje się bardzo niską rzetelnością. Postanowiono jednakże zastosować ją w badaniach ze względu na zawartość treściową i brak alternatywnego polskiego narzędzia mierzącego wprost postawę roszczeniową. Skala Syndromu „L” charakteryzuje się sprawdzoną trafnością kryterialną (Lewicka, 2002).

Narcissistic Personalistic Inventory to metoda służąca do pomiaru narcyzmu w rozumieniu DSM III, którego elementami są: wielkościowe poczucie własnej wartości, zaabsorbowanie fantazjami o sukcesie, władzy, pięknym wyglądzie lub idealnej miłości, ekshibicjonizm, roszczeniowość oraz wykorzystywanie innych (*American Psychiatric Association*, 1980 – cyt. za: Emmons, 1987). Składa się z 54 pozycji. Odpowiedzi udzielane są w skali od 1 („to nie ja”) do 5 („to ja”). Autorzy wyróżnili w nim za pomocą analizy czynnikowej siedem skal (Raskin, Terry, 1988), natomiast Emmons (1984) wyodrębnił tylko cztery czynniki. Ze względu na nie do końca stabilny charakter podskal NPI postanowiono wziąć pod uwagę jedynie wynik ogólny skali. Rzetelność polskiej wersji skali wynosi dla poszczególnych skal od 0,69 (α Cronbacha) dla skali Samowystarczalności do 0,87 dla skali Domagania się Podziwu (Bazińska, Drat-Ruszczak, 2000). W prezentowanym badaniu zrezygnowano z wyliczania wyników skal głównych, gdyż wyniki analizy czynnikowej w badanej próbie nie pozwoliły na wyróżnienie skal postulowanych przez autorki adaptacji. Rzetelność całej skali NPI wyniosła w badanej próbie 0,94 (α Cronbacha); trafność skali potwierdzają liczne badania (zob. np. Emmons, 1984, 1987).

Skala Samooceny M. Rosenberga składa się z 10 pozycji. Odpowiedzi udzielane są na skali od 1 („zdecydowanie się zgadzam”) do 5 („zdecydowanie się nie zgadzam”). Spójność wewnętrzna skali w zależności od badania waha się od 0,77 do 0,88. Skala ma potwierdzoną trafność (Rosenberg, 1965).

Skala I-E Rottera, jedna z najbardziej znanych metod pomiaru poczucia kontroli, mierzy zgeneralizowane oczekiwania na temat kontroli wzmocnień. Współczynniki rzetelności skali wynoszą (w zależności od badań) od 0,65 do 0,79. Stałość czasowa w odstępie jednego roku jest równa 0,72. Skala składa się

z 29 pozycji – par zdań z wymuszonym wyborem. Sześć z tych pozycji ma charakter buforowy, w skład właściwej skali wchodzi 23 pary zdań. Trafność kwestionariusza została wielokrotnie potwierdzona (Drwal, 1995).

Skala Zadowolenia z Życia (SWLS) służy do oszacowania ogólnej satysfakcji życiowej osób badanych. Jej pytania mają celowo niespecyficzny charakter. Składa się z pięciu pytań. Odpowiedzi udzielane są w skali od 1 („zdecydowanie się nie zgadzam”) do 7 („zdecydowanie się zgadzam”). Skala ma wysoką spójność (α Cronbacha 0,87) oraz stałość czasową ($r = 0,82$). Trafność skali została wielokrotnie potwierdzona (Pavot, Diener, 1993).

Skala Indywidualizmu, Kolektywizmu i Afiliacji K. Adamskiej (1997) składa się z trzech skal głównych (zawierających po 18 pozycji): Indywidualizmu (α Cronbacha = 0,84), Kolektywizmu ($\alpha = 0,83$) i Afiliacji ($\alpha = 0,85$). Badany udziela odpowiedzi w zakresie od 1 („całkowicie się nie zgadzam”) do 6 („całkowicie się zgadzam”). Metoda służy badaniu orientacji indywidualistycznej, rozumianej jako niezależność własnych działań od celów grupy i spostrzeganie społeczeństwa w kategoriach zbioru oddzielnych jednostek, i kolektywistycznej – rozumianej jako autoidentyfikacja w kategoriach przynależności grupowej, zależność własnych działań i interesów od grupy; skala Afiliacji mierzy tendencję do poszukiwania kontaktów i „otwierania” się na innych przy unikaniu dystansu społecznego w relacjach z innymi. Narzędzie cechuje się zadowalającą trafnością kryterialną (Adamska, 1997).

Skala Orientacji na Dominację Społeczną (SDO) służy do pomiarów stopnia preferowania dominacji własnej grupy nad innymi grupami (Pratto i in., 1994). Tak rozumiana orientacja na dominację społeczną nie ma związku z dążeniem do osobistej dominacji, wiąże się natomiast dodatnio z popieraniem nierównej dystrybucji zasobów, autorytaryzmem i konserwatyzmem, a ujemnie z altruizmem, empatią i uspołecznieniem (Pratto i in., 1994). W stosowanej w niniejszym badaniu wersji składa się z 21 pozycji. Badany ma wyrazić swój stosunek do tych twierdzeń w skali od 1 („bardzo negatywny”) do 5 („bardzo pozytywny”). Rzetelność skali dla omawianej wersji wynosi $\alpha = 0,71$; trafność potwierdzają inni autorzy (np. Pratto, 2002).

Skala autorytaryzmu, powstała w oparciu o skalę F Srole’a i indeks posłuszeństwa wobec autorytetu Pearlina, składa się z ośmiu pozycji zawierających opis przekonań na temat autorytetów (zakres odpowiedzi od 1 – „całkowicie się nie zgadzam” do 5 – „całkowicie się zgadzam”). Skala ma potwierdzoną trafność i rzetelność (Koralewicz, 1990).

Kwestionariusz Ruminacji W. Baryły i B. Wojciszke (2006) zawiera 20 pozycji, które tworzą dwie skale główne (po 10 pozycji): ruminacji o świecie społecznym i o sobie. Pytania dotyczą częstości przeżywania negatywnych, nawracających myśli na temat niesprawiedliwości na świecie oraz własnych porażek i postępów z przeszłości. Odpowiedzi udzielane są na 5-stopniowej skali, gdzie 1 oznacza „nigdy”, 2 – „rzadko”, 3 – „czasami”, 4 – „często”, 5 – „bardzo często”. Im wyższa częstość przeżywania danej myśli, tym częstsza ruminacja. Skala ma sprawdzoną trafność i rzetelność. Rzetelność skali ruminacji o sobie wynosi $\alpha = 0,89$, a skali ruminacji o świecie społecznym $\alpha = 0,88$ (Baryła, Wojciszke, 2005).

Wyniki badania trafności Kwestionariusza Roszczeniowości

Analizę trafności oparto na zbadaniu korelacji poszczególnych skal Kwestionariusza Roszczeniowości z innymi uznanymi metodami odpowiednimi dla każdej z nich. Ponieważ w skład Kwestionariusza Roszczeniowości wchodzi trzy względnie niezależne skale, procedurę walidacyjną dla każdej z nich przeprowadzono osobno. Wzajemne skorelowanie skal kwestionariusza prezentuje tab. 4.

Tab. 4. Współczynniki korelacji (r Pearsona) między składowymi skali roszczeniowości ($N = 577$)

	Obligacje	Walka o swoje
Mściwość	-0,19***	0,20***
Obligacje	1	0,16***

* $p < 0,05$ (jednostronny); ** $p < 0,01$ (jednostronny); *** $p < 0,001$ (jednostronny)

Ponieważ istnieje polskojęzyczny odpowiednik Kwestionariusza Roszczeniowości – Skala Syndromu Roszczeniowości (nazywana także Skalą Syndromu „L” Lewickiej), za szczególnie istotne uznano zbadanie korelacji prezentowanego tu narzędzia ze skalami głównymi skali mierzącej tzw. syndrom „L” (roszczeniowości). Zamiarem autorów była konstrukcja narzędzia mierzącego wyłącznie postawę roszczeniową, choć ujmowaną nieco szerzej niż tradycyjna roszczeniowość, znana chociażby z literatury na temat narcyzmu i roszczeniowości narcystycznej (*narcissistic entitlement*). Skala autorstwa Lewickiej mierzy natomiast

konstrukt teoretyczny szerszy niż czysta postawa roszczeniowa, uwzględnia bowiem negatywną ocenę władzy i świata oraz poczucie krzywdy.

Poniższa tabela prezentuje wzajemne skorelowanie skal Kwestionariusza Roszczeniowości i poszczególnych skal skali syndromu „L” Lewickiej.

Tab. 5. Współczynniki korelacji (r Pearsona) między Kwestionariuszem Roszczeniowości a Skalą Syndromu „L”, z uwzględnieniem skal głównych ($N = 150$)

Skale Syndromu „L”	Skale Kwestionariusza Roszczeniowości			
	Mściwość	Obligacje	Walka o swoje	Kwestionariusz Roszczeniowości
Poczucie krzywdy	0,07	0,03	-0,15	-0,01
Negatywna ocena władzy	-0,12	0,35***	-0,12	0,09
Negatywna ocena świata	0,06	0,13	0,02	0,14
Postawy roszczeniowe	0,28***	0,15*	0,34***	0,48***
Syndrom „L” (wynik ogólny)	0,11	0,24**	0,08	0,28**

* $p < 0,05$ (jednostronny); ** $p < 0,01$ (jednostronny); *** $p < 0,001$ (jednostronny)

Układ korelacji wyraźnie potwierdza trafność teoretyczną Kwestionariusza Roszczeniowości. Konsekwentne, choć o różnej sile, korelacje dodatnie składowych kwestionariusza występują jedynie między skalą „postawy roszczeniowe”, która w założeniu autorki Skali Syndromu „L” służy mierzeniu „czystej” roszczeniowości. Korelacje (zwłaszcza ich siła) świadczą o tym, że prezentowane tu narzędzie mierzy inny, jedynie częściowo zbieżny konstrukt teoretyczny niż syndrom roszczeniowości w ujęciu Lewickiej. Niewielka siła korelacji może wynikać również ze stosunkowo niskiej rzetelności skali postaw roszczeniowych. Niemniej jednak uzyskane korelacje są istotne i dodatnie.

Interesującym wynikiem jest nieistotna statystycznie korelacja między poczuciem krzywdy a walką o swoje przy jednoczesnej dodatniej korelacji walki o swoje z mściwością: $r(148) = 0,26$; $p < 0,001$, choć nie jest ona zbyt silna. Korelacja walki o swoje z poczuciem krzywdy jest nie tylko nieistotna statystycznie, ale ponadto przyjmuje wartość odwrotną od spodziewanej (por. tab. 5). Świadczy to o tym, że poczucie krzywdy jest zapewne istotnym składnikiem syndromu „L”, niemniej jednak z walką o swoje idzie w parze raczej skłonność do odwetu i trudności w wybaczeniu krzywd. Wynik ten potwierdza zatem słuszność analiz teoretycznych przedstawionych wyżej, dotyczących związku roszczeniowości ze skłonnością do działań odwetowych, niekoniecznie zaś z poczuciem krzywdy.

W celu stwierdzenia trafności teoretycznej Kwestionariusza Roszczeniowości zbadano jego korelacje ze skalą NPI i syndromu roszczeniowości, a zwłaszcza skalą postaw roszczeniowych Lewickiej. Uwzględniono także korelacje z zadowoleniem z życia, umiejscowieniem kontroli i wysokością samooceny.

Aby zbadać podatność skal głównych Kwestionariusza Roszczeniowości na zmienną aprobaty społecznej, zastosowano Kwestionariusz Aprobaty Społecznej KAS J. Wilczyńskiej i R. Drwała (Wilczyńska, Drwał, 1995). Metoda ta jest rzetelnym i trafnym narzędziem pomiaru zmiennej aprobaty społecznej, zarówno w znaczeniu postawy wobec badania, jak i jako potrzeby aprobaty społecznej.

Skala walki o swoje. Ze względu na to, że skala ta służy badaniu skłonności do „brania sprawy w swoje ręce”, a sama roszczeniowość jest przez autorów rozumiana jako zjawisko zbliżone do aktywnej roszczeniowości (*entitlement*), stąd założenie, że wyższemu poziomowi tej zmiennej będzie towarzyszyć wyższa samoocena, wewnętrzne umiejscowienie kontroli i prawdopodobnie większe zadowolenie z życia.

Dokładne wyniki dotyczące korelacji skali walki o swoje ze skalami głównymi syndromu „L” przedstawiono wcześniej (por. tab. 5). W tym miejscu warto jedynie przypomnieć, że walka o swoje korelowała istotnie dodatnio jedynie ze skalą postaw roszczeniowych. Korelacja z narcyzmem (NPI) wyniosła natomiast: $r(146) = 0,58$; $p < 0,001$. Jej siła i kierunek potwierdza założenie, że ta skala mierzy konstrukt zbliżony do narcystycznej roszczeniowości. O indywidualistycznym, a pośrednio i narcystycznym charakterze mierzonej tą skalą roszczeniowości świadczy też silna korelacja dodatnia ze skalą indywidualizmu Adamskiej: $r(166) = 0,63$; $p < 0,001$. Nie są to jednakże zjawiska tożsame.

Założenia odnośnie do związków walki o swoje z pozytywną samooceną, umiejscowieniem kontroli oraz subiektywnym poczuciem szczęścia również zy-

skąły potwierdzenie. Roszczeniowość korelowała pozytywnie z wysokością samooceny, $r(163) = 0,35$; $p < 0,001$, z wewnętrznym umiejscowieniem kontroli, $r(156) = 0,14$; $p < 0,05$ oraz z zadowoleniem z życia, $r(165) = 0,34$; $p < 0,001$.

Dodatkowym wsparciem dla trafności różnicowej skali jest brak związków z miarami negatywnej oceny różnych aspektów świata społecznego (władz i świata). Dane na temat korelacji z negatywną oceną władzy i negatywną oceną świata społecznego prezentuje tabela 5. Korelacja z ruminacją na temat świata społecznego wyniosła: $r(147) = -0,05$; $p = 0,525$; korelacja z negatywną oceną władzy również była nieistotna. Skłonność do obrony własnych praw nie wiąże się więc z negatywną oceną świata społecznego.

Podatność na zmienną aprobaty społecznej. Skala roszczeniowości korelowała słabo ujemnie z KAS: $r(134) = -0,18$; $p < 0,05$. Można więc uznać, że jej podatność na oddziaływanie aprobaty społecznej jest stosunkowo słaba.

Skala obligacji. W przypadku badania trafności skali obligacji zastosowano następujące miary: indywidualizmu, kolektywizmu i afiliacji (IKA) Adamskiej (1997), orientacji na dominację społeczną (SDO) i autorytaryzmu (Koralewicz, 1990). Uwzględniono także jej związki z umiejscowieniem poczucia kontroli, wysokością samooceny i zadowoleniem z życia.

Wiara w istnienie obligacji stanowi ważny element kolektywizmu (Oyserman, Coon, Kimmelmeier, 2002). Z kolei orientacja na dominację społeczną i akceptacja istniejących nierówności z towarzyszącym przekonaniem, że jest to naturalny porządek społeczny, osłabia wiarę we wzajemne obligacje rządzących względem grup podporządkowanych (Pratto i in., 1994). Ponadto bierna roszczeniowość może opierać się na zasadach egalitaryzmu wyrównawczego (Koralewicz, Ziółkowski, 1990), więc osoby roszczeniowe nie powinny aprobować istnienia nierówności społecznych. Z tego względu oczekiwano dodatnich korelacji skali obligacji z miarami kolektywizmu i afiliacji oraz ujemnej z orientacją na dominację społeczną (SDO) przy jednoczesnym braku korelacji z autorytaryzmem, który bardziej wiąże się z podporządkowaniem władzy niż aprobatą nierówności społecznych *sensu stricte*.

Ponadto wiara w istnienie obligacji może wiązać się z zewnętrznym umiejscowieniem kontroli, gdyż jej elementem jest założenie, że obowiązkiem pewnych osób i instytucji państwowych jest zaspokajanie potrzeb innych ludzi, w tym konkretnej jednostki. Jest to ważny element biernej roszczeniowości, bliski też ujęciu roszczeniowości Lewickiej i tradycji badań nad orientacją roszczeniową (por. np. Koralewicz, Ziółkowski, 1990; Krężlewski, 1990).

Korelacje skali obligacji z miarami kolektywizmu i afiliacji były – zgodnie z oczekiwaniami – dodatnie i wyniosły w obu przypadkach: $r(166) = 0,28$; $p < 0,001$. Korelacja z orientacją na dominację społeczną wyniosła: $r(81) = -0,42$; $p < 0,001$, potwierdzając tezę o egalitaryzmie osób wierzących w obligacje, korelacja z autorytaryzmem była zaś nieistotna statystycznie, $r(96) = 0,02$; $p = 0,440$.

Trafność teoretyczną skali potwierdza także dodatnia korelacja z negatywną oceną władzy: $r(145) = 0,35$; $p < 0,001$, ale już nie z negatywną oceną świata społecznego: $r(145) = 0,13$; $p = 0,111$. Wynik ten świadczy o związku między poziomem uwrażliwienia na istnienie obligacji państwa wobec obywateli i negatywnej ocenie tego państwa. Można zakładać, że osoby negatywnie oceniające władze uważają jednocześnie, że państwo powinno wywiązywać się z obowiązków opiekuńczych i z tych zobowiązań się nie wywiązuje. O uwrażliwieniu na przestrzeganie norm społecznych (w tym i obligacji) świadczy też dodatnia korelacja skali obligacji z miarą ruminacji na temat świata (niesprawiedliwości na świecie): $r(145) = 0,38$; $p < 0,001$. Miara ta mierzy nieco odmienny konstrukt niż negatywna ocena świata społecznego, która ma charakter czysto deskryptywny. W przypadku ruminacji obecny jest też komponent afektywny, związany z przeżywaniem negatywnych odczuć na temat spostrzeganych niesprawiedliwości.

Korelacja skali obligacji z umiejscowieniem kontroli była ujemna, $r(156) = -0,17$, $p < 0,05$, wskazując na bardziej zewnętrzne umiejscowienie poczucia kontroli wraz z rosnącym poziomem wiary w obligacje. Korelacje wiary w obligacje z subiektywnym poczuciem szczęścia i wysokością samooceny były ujemne, odpowiednio: $r(165) = -0,16$; $p < 0,05$ i $r(163) = -0,14$; $p < 0,05$. Wyniki te wskazują na spadek poziomu dobrostanu wraz ze wzrostem wiary w obligacje. Potwierdza to założenie, że osoby wierzące w istnienie obligacji mają tendencję do bierności i przeżywania niezadowolenia, a ta skala Kwestionariusza Roszczeniowości bada jej bierną postać.

Warto w tym miejscu wspomnieć, że w badaniach korelatów kolektywizmu Adamska (1997) uzyskała podobne korelacje z zewnętrznym umiejscowieniem kontroli (dodatnią) i wiarą w sprawiedliwy świat (ujemną). To dodatkowe wsparcie dla tezy, że wiara w obligacje jest elementem orientacji kolektywistycznej.

Podatność na zmienną aprobaty społecznej. Skala obligacji korelowała z KAS na poziomie: $r(134) = 0,07$; $p = 0,401$. Świadczy to o jej niepodatności na zmienną aprobaty społecznej.

Skala mściwości. W przypadku skali mściwości posłużono się skalami narcyzmu (NPI, polska adaptacja Bazińska, Drat-Ruszczak, 2000), poczucia krzyw-

dy (Lewicka, 2005) i ruminacji o sobie (na temat własnych porażek) jako miary negatywnej autokoncentracji (Baryła, Wojciszke, 2005). Autorom nie są znane żadne skale badające wprost skłonność do mszczenia się za doznane krzywdy, zatem celem badania było wykazanie odmienności skali mściwości od miar poczucia krzywdy i skłonności do negatywnej autokoncentracji (rozpamiętywania własnych porażek). Jednocześnie znane są związki narcyzmu z mściwością (Exline i in., 2004), dlatego oczekiwano dodatniej korelacji mściwości ze skalą narcyzmu NPI (por. Bazińska, Drat-Ruszczak, 2000).

Wyniki potwierdzają odmiennność trudności w darowaniu krzywd od samego poczucia krzywdy i skłonności do negatywnej autokoncentracji. W przypadku poczucia krzywdy, skali wchodzącej w skład skali syndromu „L”, korelacja była nieistotna statystycznie i wyniosła: $r(145) = 0,07$; $p = 0,393$, natomiast korelacja z ruminacją o sobie była następująca: $r(147) = -0,04$; $p = 0,628$. Korelacja z narcyzmem była – zgodnie z założeniami – dodatnia, słaba: $r(146) = 0,21$; $p < 0,01$. Mściwość nie korelowała istotnie z zewnętrznym umiejscowieniem poczucia kontroli: $r(156) = 0,13$; $p = 0,103$, a także z wysokością samooceny, $r(163) = 0,02$; $p = 0,767$, i zadowoleniem z życia: $r(165) = -0,08$; $p = 0,285$.

Podatność na zmienną aprobaty społecznej. Korelacja skali mściwości z Kwestionariuszem Aprobata Społecznej wyniosła: $r(134) = -0,45$, $p < 0,001$, jest więc ona wyraźnie podatna na potrzebę aprobaty społecznej. Wynik ten nie budzi jednak zdziwienia z racji charakteru badanego zjawiska. Skłonności odwetowe i mszczenie się za doznane krzywdy są bardziej prawdopodobne u osób względnie niewrażliwych na oddziaływanie społeczne i same w sobie naruszają ważne normy, nakazujące wybaczenie krzywd w imię zachowania harmonii relacji z innymi. Za taką interpretacją przemawiają też zresztą (osiągające istotność jedynie na poziomie pewnej tendencji) ujemne korelacje skali mściwości z poziomem kolektywizmu i afiliacji, odpowiednio: $r(166) = -0,11$; $p = 0,071$ i $r(166) = -0,12$; $p = 0,061$ (test jednostronny).

Poziom roszczeniowości a pochodzenie społeczne badanych. W celu zbadania trafności kryterialnej porównano wyniki Kwestionariusza Roszczeniowości wśród uczniów ostatnich klas trzech trójmiejskich liceów ogólnokształcących i trzech trójmiejskich techników ($N = 161$). Pochodzenie społeczne obu grup młodzieży jest różne. Uczniowie techników z reguły wywodzą się z uboższych domów, szybciej podejmują aktywność zawodową, charakterystyka społeczna rodzin pochodzenia tej grupy młodzieży bardziej odpowiada wyróżnionej przez Koralewicz i Ziółkowskiego (1990) orientacji kolektywistyczno-autorytarnej i egoistyczno-

-roszczeniowej. Dlatego należałoby oczekiwać wyższego poziomu roszczeniowości biernej (wiary w obligacje) oraz mściwości (jako związanej z postawami autorytarnymi i kultem siły, por. np. Skarżyńska, 2005) wśród uczniów techników niż wśród licealistów. Uzyskane wyniki potwierdzają te założenia. Ogólny wynik w Kwestionariuszu Roszczeniowości był wyższy u uczniów techników ($M = 4,45$, $SD = 0,68$) niż u licealistów ($M = 4,21$, $SD = 0,83$), $t(150) = 1,97$, $p < 0,05$. Poziom wiary w obligacje okazał się wyższy wśród uczniów techników ($M = 5,06$, $SD = 1,03$) niż licealistów ($M = 4,76$, $SD = 1,29$) na poziomie tendencji, $t(150) = 1,56$, $p = 0,06$. Podobnie, wystąpiła tendencja do uzyskiwania wyższych wyników w skali mściwości przez uczniów techników ($M = 3,56$, $SD = 1,00$) w porównaniu z licealistami ($M = 3,34$, $SD = 0,86$), $t(150) = 1,42$, $p = 0,08$. Nie stwierdzono natomiast istotnych różnic w poziomie roszczeniowości aktywnej między uczniami techników ($M = 4,74$, $SD = 0,96$) a licealistami ($M = 4,53$, $SD = 1,08$), $t(150) = 1,28$, $p = 0,203$.

DYSKUSJA

Przedstawiony w niniejszym artykule Kwestionariusz Roszczeniowości cechuje się dobrymi właściwościami psychometrycznymi. Narzędzie ma dość dobrą stałość czasową po upływie miesiąca; szczególnie stabilna okazała się skala mściwości, mierząca skłonność do działań odwetowych i niewybaczania krzywd. Wysoka stabilność tej ostatniej skali wskazuje, że mierzy ona trwałą dyspozycję osobowościową. Stabilność pozostałych skal jest mniejsza, zapewne z powodu bardziej poznawczego charakteru walki o swoje, czyli aktywnej postaci roszczeniowości, i wiary w obligacje, a więc biernej postaci roszczeniowości.

Mężczyźni uzyskali wyższe wyniki zarówno w całym Kwestionariuszu Roszczeniowości, jak i na poziomie dwóch skal głównych: walki o swoje i mściwości, nie stwierdzono natomiast różnic między płciami w poziomie wiary w obligacje, mierzącej bierną postać roszczeniowości, co potwierdzają wyniki otrzymane w badaniach odpowiednio nad roszczeniowością aktywną (*entitlement*, por. np. Major, McFarlin, Gagnon, 1984) i bierną (Koralewicz, Ziółkowski, 1990).

Wynik ogólny Kwestionariusza Roszczeniowości korelował słabo ujemnie z wiekiem. Na poziomie skal głównych ujemna korelacja z wiekiem wystąpiła w przypadku mściwości i walki o swoje. Za wynik ten najprawdopodobniej odpowiada wzrastający z wiekiem poziom uspołecznienia (Turner, Helms, 1999). Z kolei korelacja wieku i wiary w obligacje była nieistotna. Wynik ten jest zgod-

ny z badaniami nad roszczeniowością bierną, gdzie wyższy poziom roszczeniowości wykazywały osoby najmłodsze i najstarsze (Koralewicz, Ziółkowski, 1990).

Kwestionariusz Roszczeniowości jest częściowo podatny na wpływ zmiennej aprobaty społecznej. W przypadku skali walki o swoje i mściwości wraz ze wzrostem natężenia potrzeby aprobaty społecznej (KAS) osoby badane uzyskują niższe wyniki. Skala obligacji jest wolna od wpływu aprobaty społecznej.

Celem przeprowadzonych badań korelacyjnych było zbadanie trafności Kwestionariusza Roszczeniowości. Uzyskane wyniki potwierdziły założenie o wielowymiarowości zjawiska roszczeniowości i pozwoliły na wyodrębnienie różnych jej elementów postulowanych przez badaczy tej problematyki. Skala walki o swoje mierzy roszczeniowość o charakterze aktywnym i jednocześnie narcystycznym, zbliżonym do rozumienia pojęcia *entitlement*, pojawiającego się chociażby w badaniach Major, McFarlin i Gagnon (1994) czy badaczy zajmujących się narcyzmem (np. Emmons, 1988; Exline i in., 2004). Korelowała ona pozytywnie z wysokością samooceny, poczuciem zadowolenia z życia i wewnętrznym umiejscowieniem kontroli, a także miarą indywidualizmu. Skala obligacji mierzy z kolei zjawisko bardziej związane z roszczeniowością bierną, oczekiwaniem, aż ktoś coś za jednostkę załatwi, wynikającą z przeświadczenia o istnieniu obligacji innych ludzi czy instytucji wobec podmiotu. Ten element jest zapewne systematycznie badany przez zespół Lewickiej i stąd osoby roszczeniowe w takim rozumieniu okazują się bierne, unikające zaangażowania się w konstruktywną działalność (Lewicka, 2004). Wiara w obligacje korelowała ujemnie z zadowoleniem z życia i wysokością samooceny, natomiast dodatnio z zewnętrznym umiejscowieniem kontroli i poziomem kolektywizmu. Skala mściwości pozwala natomiast na zbadanie skłonności odwetowych i problemów z darowaniem krzywd, stanowiąc ważne dopełnienie obrazu roszczeniowości związanej z domaganiem się naprawy wyrządzonych szkód. Zgodnie z oczekiwaniami, korelowała ona dodatnio z poziomem narcyzmu, natomiast ujemnie z poziomem aprobaty społecznej.

Trzy wyróżnione elementy roszczeniowości składają się na pełen obraz rozpatrywanego zjawiska, które na poziomie behawioralnym wyraża się w wysuwaniu roszczeń. Narzędzie służące badaniu tych przejawów roszczeniowości pozwala na sprawdzenie, z jakim typem roszczeniowości mamy do czynienia i z jakich przesłanek wynika domaganie się poszanowania swoich praw przez jednostkę – z przekonania o występowaniu pewnych obligacji, z chęci uzyskania rekompensaty za doznane krzywdy czy też z przekonania o byciu kimś zasługującym na szczególne traktowanie. Te trzy elementy nie muszą jednocześnie współwystępo-

wać; autorzy kwestionariusza zakładają ich względną niezależność, co potwierdzają zresztą interkorelacje skal głównych. Przykład ujemnej korelacji między mściwością a wiarą w obligacje ukazuje, że możliwe jest nawet wykluczające się występowanie tych dwóch składowych, wzajemne „wygaszanie się” ich natężenia. Możliwe jest jednak współwystępowanie mściwości i wiary w obligacje w przypadku osób słabo uspołecznionych czy egoistycznych, takich, które spstrzegają obligacje jednostronnie, czyli wyłącznie jako kogoś, względem kogo inni mają zobowiązania, a nie jako kogoś, kto ma je sam wypełniać.

Z uwagi na specyfikę próby (dominowali studenci psychologii i pedagogiki, a więc kierunków nakierowanych na pomoc drugiemu człowiekowi) uzyskano ujemne korelacje mściwości i wiary w obligacje. Można przypuszczać, że u tych badanych dominuje raczej poczucie zobligowania do pomocy, przekonanie, że osobom słabszym i potrzebującym należy się wsparcie, a nie, że to oni sami są szczególnie uprawnieni do korzystania z jakichkolwiek świadczeń. Takie prospołeczne nastawienie wyklucza jednoczesny wyższy poziom mściwości. Warto przy tym pamiętać, że narzędzie mierzące akurat tę ostatnią zmienną okazało się dość mocno podatne na potrzebę aprobaty społecznej, co mogło dodatkowo wpłynąć na uzyskane rezultaty.

Rzetelność całego Kwestionariusza Roszczeniowości (jako ogólnej miary postaw roszczeniowych) jest wysoka, co wskazuje na osiągnięcie celu badawczego, jakim było skonstruowanie narzędzia do badania pełnego zakresu postaw roszczeniowych, uwzględniającego różne postaci tej zmiennej.

Metoda ta może okazać się przydatna w wyjaśnieniu złożoności zjawisk nazywanych ogólnie „roszczeniowością”. Może też przybliżyć różne tradycje badawcze obecne w tej tematyce, zwłaszcza związane z problematyką biernej i aktywnej roszczeniowości. Roszczeniowość jest ważnym zjawiskiem w życiu społecznym, związanym z angażowaniem się w ruchy protestacyjne, z oceną władzy, z umiejętnością dbania o własne interesy oraz ze skłonnością do podejmowania działań odwetowych. Nie jest ani zjawiskiem jednorodnym, ani jednoznacznym. Dopiero doprecyzowanie, z jakim typem roszczeniowości mamy do czynienia, pozwala w pełni sposób wyjaśniać rozmaite zjawiska w psychologii społecznej. Bez adekwatnej miary postaw roszczeniowych i ich stosownej operacjonalizacji jest to jednak przedsięwzięcie skazane na porażkę.

BIBLIOGRAFIA

- Adamska, K. (1997). Mapa rzeczywistości społecznej indywidualisty i kolektywisty – badania empiryczne. *Przegląd Psychologiczny*, 40, 443-464.
- Ames, D. (2008). Assertiveness expectancies: How hard people push depends on the consequences they predict. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95, 6, 1541-1557.
- Baryła, W., Wojciszke, B. (2005). Kwestionariusz Ruminacji. *Studia Psychologiczne*, 43, 5-22.
- Bazińska, R., Drat-Ruszczak, K. (2000). Struktura narcyzmu w polskiej adaptacji kwestionariusza NPI Ruskina i Hulla. *Czasopismo Psychologiczne*, 6, 171-187.
- Bishop, J., Lane, R. (2002). The dynamics and dangers of entitlement. *Psychoanalytic Psychology*, 19, 739-758.
- Bouchard, M.-A., Lalonde, F., Gagnon, M. (1988). The construct validity of assertion: Contributions of for assessment procedures and Norman's personality factors. *Journal of Personality*, 56, 4, 763-783.
- Buss, D. (2001). *Psychologia ewolucyjna*. Gdańsk: GWP.
- Desmarais, S., Curtis, J. (1997). Gender and perceived pay entitlement: Testing for effects of experience with income. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 141-150.
- Drwal, R. (1995). Poczucie kontroli jako wymiar osobowości – podstawy teoretyczne, techniki badawcze i wyniki badań. W: R. Drwal (red.), *Adaptacja kwestionariuszy osobowości* (s. 199-227). Warszawa: PWN.
- Emmons, R. (1984). Factor analysis and construct validity of Narcissistic Personality Inventory. *Journal of Personality Assessment*, 48, 291-300.
- Emmons, R. (1987). Narcissism: Theory and measurement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 1, 11-17.
- Exline, J., Baumeister, R., Bushman, B., Campbell, W., Finkel, E. (2004). To proud to let go: Entitlement as a barrier to forgiveness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 87, 894-912.
- Furnham, A. (1979). Assertiveness in three cultures: Multidimensionality and cultural differences. *Journal of Clinical Psychology*, 35, 3, 522-527.
- Hyde, J. S., Frost, L. (2002). Metaanalizy w psychologii kobiety. W: B. Wojciszke (red.), *Kobiety i mężczyźni: odmienne spojrzenia na różnice* (s. 15-47). Gdańsk: GWP.
- Koralewicz, J. (1990). Autorytaryzm a poglądy polityczne Polaków. W: J. Reykowski, K. Skarżyńska, M. Ziółkowski (red.), *Orientacje społeczne jako element mentalności* (s. 77-92). Poznań: Nakom.
- Koralewicz, J., Ziółkowski, M. (1990). *Mentalność Polaków. Sposoby myślenia o polityce, gospodarce i życiu społecznym w końcu lat osiemdziesiątych*. Poznań: Nakom.
- Kręzlewski, J. (1990). Społeczne uwarunkowania przedsiębiorczych i roszczeniowych zachowań ludzi. W: J. Reykowski, K. Skarżyńska, M. Ziółkowski (red.), *Orientacje społeczne jako element mentalności* (s. 159-181). Poznań: Nakom.
- Lewicka, M. (2001). Psychologiczne mechanizmy zachowań roszczeniowych. W: D. Doliński, B. Weigl (red.), *Od myśli i uczuć do decyzji i działań* (s. 111-126). Warszawa: Wydawnictwo IP PAN.
- Lewicka, M. (2002). Daj czy wypracuj? Sześcienny model aktywności. W: M. Lewicka, J. Grzelak (red.), *Jednostka i społeczeństwo. Podejście psychologiczne* (s. 83-102). Gdańsk: GWP.

- Lewicka, M. (2004). Kup pan książkę... mechanizmy aktywności obywatelskiej Polaków. *Studia Psychologiczne*, 42, 65-82.
- Lewicka, M. (2005). Kura czy jajko, czyli socjaldemokratyczny czy liberalny model mechanizmów oczekiwań społecznych wobec państwa? *Psychologia Jakości Życia*, 4, 2, 227-252.
- Major, B., McFarlin, D., Gagnon, D. (1984). Overworked and underpaid: On the nature of gender differences in personal entitlement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47, 6, 1399-1412.
- Moore, D. (1991). Entitlement and justice evaluations: Who should get more, and why? *Social Psychology Quarterly*, 54, 3, 208-223.
- Oyserman, D., Coon, H. M., Kimmelmeier, M. (2002). Rethinking individualism and collectivism: Evaluation of theoretical assumptions and meta-analyses. *Psychological Bulletin*, 128, 3-72.
- Pavot, W., Diener, E. (1993). Review of the Satisfaction with Life Scale. *Psychological Assessment*, 5, 2, 164-172.
- Pratto, F. (2002). Polityka płci: różnice między kobietą a mężczyzną w sypialni, kuchni i gabinecie. W: B. Wojciszke (red.), *Kobiety i mężczyźni: odmienne spojrzenia na różnice*. Gdańsk: GWP.
- Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L., Malle, B. (1994). Social dominance orientation: A personal variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 741-763.
- Raskin, R., Hall, C. (1979). Narcissistic Personality Inventory. *Psychological Reports*, 45, 590.
- Raskin, R., Terry, H. (1988). A principal-components analysis of the Narcissistic Personality Inventory and further evidence of its construct validity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 890-902.
- Reykowski, J. (1990). Ukryte założenia normatywne jako osiowy składnik mentalności. W: J. Reykowski, K. Skarżyńska, M. Ziółkowski (red.), *Orientacje społeczne jako element mentalności* (s. 11-51). Poznań: Wydawnictwo Nakom.
- Reykowski, J. (1992). Kolektywizm i indywidualizm jako kategorie opisu zmian społecznych i mentalności. *Przegląd Psychologiczny*, 35, 2, 147-171.
- Reykowski, J. (1993). Zmiany systemowe a mentalność polskiego społeczeństwa. W: J. Reykowski (red.), *Wartości i postawy Polaków a zmiany systemowe* (s. 9-48). Warszawa: Wydawnictwo IP PAN.
- Reykowski, J. (1995). *Potoczne wyobrażenia o demokracji. Psychologiczne uwarunkowania i konsekwencje*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Triandis, H. (2001). Individualism-collectivism and personality. *Journal of Personality*, 69, 907-924.
- Turner, J., Helms, D. (1999). *Rozwój człowieka*. Warszawa: WSiP.
- Wilczyńska, J., Drwal, R. (1995). Opracowanie Kwestionariusza Aprobaty Społecznej (KAS) J. Wilczyńskiej i R. Ł. Drwala. W: R. Drwal (red.), *Adaptacja kwestionariuszy osobowości* (s. 57-66). Warszawa: PWN.
- Ziółkowski, M. (1990). Orientacje indywidualne a system społeczny. W: J. Reykowski, K. Skarżyńska, M. Ziółkowski (red.), *Orientacje społeczne jako element mentalności* (s. 53-76). Poznań: Wydawnictwo Nakom.

THE ENTITLEMENT QUESTIONNAIRE

S u m m a r y

This article presents the development of the Entitlement Questionnaire (EQ), designed to measure entitlement attitudes, understood as proneness to raising claims and to concentrating on defending one's own rights. The Questionnaire consists of three scales: Fighting Rights – measuring proneness to fighting for one's own rights, Belief in Obligations – measuring a conviction that the world is a net of mutual obligations between individuals and institutions, and Vindictiveness – measuring difficulties with forgiving wrongs. The study ($N = 767$) indicated that this method is characterized by high consistency and satisfactory stability. The pure entitlement attitude correlated positively with self-esteem, life satisfaction, individualism, narcissism and internal locus of control. Belief in obligations correlated positively with collectivism and external locus of control, and negatively with self-esteem and life satisfaction. Vindictiveness correlated positively with narcissism, however, it did not correlated neither with self-esteem nor with life satisfaction.

Key words: entitlement, scale construction.